

Людмила Коваль
(м. Вінниця)

ПРО СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ІЗ ПРЕДИКАТИВНИМ ЗАПЕРЕЧНИМ СЛОВОМ *НЕМА* (*НЕМАЄ*) В СТРУКТУРІ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА

Серед великої кількості формально-синтаксичних моделей, якими в сучасній українській літературній мові репрезентоване односкладне речення, чільне місце посідає модель з аналітичним головним компонентом, у складі якого функціонує слово *нема* (*немає*) на кшталт *Тут нема вже рятунку* (М. Коцюбинський); *Тебе немає* (Л. Костенко); *Немає гіршого ворога від колишнього друга* (Народна творчість); *Місяця нема, не народився* (М. Грушевський); *Нема ні початку, ні краю цій нудоті німій і нудній німоті* (В. Симоненко); *Немає ні грому, ні граду, ні вітру, ні дощу* (В. Симоненко). Такі речення досить поширені в сучасній українській літературній мові, особливо в її художньому, розмовному, публіцистичному стилях, однак у мовознавчому аспекті, на нашу думку, їх досліджено недостатньо.

Насамперед, констатуємо низький рівень студійованості самого слова *нема* (*немає*). У більшості праць про нього згадують побіжно, характеризуючи головний член односкладного речення. При цьому натрапляємо на такі його кваліфікації:

1) **предикативне слово** – виразник головного компонента безособового речення, при якому наявний непрямий додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, відсутність яких стверджується [6; 18] (однак зауважимо, що в працях із морфології, присвячених аналізу предикативних слів, у переліках лексем-зразків його не подано) [9; 15];

2) **предикатив наявності** [8, с. 358–362] (характерно, що до цього морфологічного розряду автор відносить лише дві лексеми – *є*, *немає*);

3) **присудкове слово**, що вживається з родовим відмінком [12, с. 333] (впадає в око неточність номінації, адже *нема* (*немає*) функціонує не в дво-, а в односкладних реченнях, у якому наявний єдиний головний компонент, недиференційований за мовною природою на підмет або присудок, отож, назва «присудкове слово» лінгвістично некоректна);

4) **слово** [3];

5) **заперечне слово** [13];

6) **заперечне предикативне слово** (М. П. Баган [2, с. 126]).

Як видно, потрактуючи *нема* (*немає*), дослідники мови виходять із різних критеріїв або враховують кілька з них. Нам видається найточнішим витлумачення *нема* (*немає*) як заперечного предикативного слова, оскільки така інтерпретація відбиває його дуальну, функційно-семантичну, природу.

У структурі речення *нема* (*немає*) функціонує як допоміжний елемент складеного головного компонента односкладного речення, виражає предикативність, співвідноситься з теперішнім синтаксичним часом (у парадигмі *не було – немає – не буде*), експлікує категорійне значення відсутності предметів, осіб, якостей тощо, репрезентованих субстантивом у родовому відмінку, що заступає позицію основного елемента компонента. Зауважимо, що хоч деякі лінгвісти витлумачують *нема* (*немає*) як окремий самостійний компонент речення (наприклад, В. В. Бабайцева [1]), проте більшість сучасних дослідників мови схильні вважати його складником головного компонента односкладного речення аналітичної будови. Що ж до синтаксичної природи такої конструкції, то серед українських мовознавців немає однастайності, хоч превалює дві позиції – таке речення кваліфікують як:

1) безособове [3;18] (схожу думку висловлює професор А. П. Загнітко, у потрактуванні якого відповідні речення – «мовленнєві вияви безособових конструкцій» [7]);

2) генітивне [13; 16].

Справді, наявність заперечного предикативного слова *нема* (*немає*), з одного боку, та відсутність активного діяча, з іншого боку, дає підстави віднести такі конструкції до безособових (зауважимо, що відсутність активного діяча в цих реченнях не заперечує можливої наявності в їхній структурі семантичного суб'єкта (*У нього немає сорому*). Однак загальна семантико-прагматична настанова цих речень – ствердити не просто відсутність, а відсутність предметності в широкому розумінні – унеможливує розокремлення негатива й генітива, що, у свою чергу, дає підстави деяким російським мовознавцям розглядати такі конструкції як **безособово-генітивні**.

Цей термін уперше використала Н. С. Валгіна для означення речень, у яких наявне заперечне слово в поєднанні з родовим відмінком [4]. На відмінність таких конструкцій від безособових указували й інші російські дослідники, хоч і не виходили за межі традиційної термінології. О. М. Пешковський, наприклад, виділяв їх в окремий тип заперечних речень з особовим перехідним дієсловом у ролі безособового й з керованим іменником у родовому відмінку. Автор підкреслював залежність безособового характеру таких речень від заперечного компонента [14]. Є. М. Галкіна-Федорук кваліфікувала їх як екзистенційні безособові речення заперечного типу [5].

Ідею Н.С. Валгіної про безособово-генітивний статус реченневих конструкцій із предикативним заперечним словом *нема* (*немає*) та поширювачем у родовому відмінку розгорнув Є. В. Локтев. Дослідник вважає, що в реченні *У мене нет книг / У мене немає книг* – єдиний аналітичний головний член *нет книг / немає книг*, у складі якого *книг / книг* –

лексичний наповнювач компонента, а *нет / немає* – граматикалізоване слово, яке не може повністю передати описувану ситуацію. Він порівнює їхній тісний структурно-семантичний зв'язок із зв'язком зв'язкового та дієслівного або іменного компонентів складеного присудка [11]. Не можемо повністю погодитися з думкою Є. В. Локтева про граматикалізацію компонента *нема (немає)*, оскільки процес граматикалізації передбачає «узагальнення, абстрагування слова або речення від конкретного лексичного змісту» [17], тоді як у складі головного компонента *нема (немає)* зберігає семантику негації, хоч і репрезентує її сукупно із семантикою предметності, тому коректнішим буде вести мову про часткову граматикалізацію.

Отже, на підставі виконаного мовознавчого аналізу констатуємо, що односкладні конструкції з головним компонентом, репрезентованим сполученням предикативного заперечного слова *нема (немає)* з поширювальним субстантивом у родовому відмінку становлять окремий структурно-семантичний різновид односкладних речень сучасної української літературної мови, поєднують ознаки безособового та генітивного речень, виражають сукупну семантику імперсональності й негації. Головний компонент безособово-генітивних речень має тільки аналітичну будову, співвідноситься з теперішнім синтаксичним часом, експлікує категорійне значення відсутності предметності або відсутності ознаковості.

Література

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва, 1968. 160 с.
2. Бабан М. «Нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись. Нема! Анікогісінько нема!» (заперечні конструкції у поезії Т. Шевченка. *Культура слова*. 2014. Вип. 80. С. 126–133. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/111579/15Baban.pdf?sequence=1>
3. Безособові речення. URL : <http://shkolyar.in.ua/bezособovi-rechennya>
4. Валгина Н.С. Современный русский язык : Синтаксис. Москва, 2003. 439 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке. Москва, 1958. 332 с.
6. Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. та ін. Українська мова: Словник-довідник. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с. URL : <http://litmisto.org.ua/?cat=15>
7. Загнітко А. П. Різновиди односкладних речень. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. URL: <http://litmisto.org.-ua/?p=755>

8. Исаченко А. В. О возникновении и развитии категории состояния в славянских языках. *Вопросы языкознания*. Москва : Академия наук СССР, 1955. № 6. С. 48–65.
9. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 25 с.
10. Кокора М. Безособові речення в поетичному мовленні В. Симоненка. *Філологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 53–57.
11. Локтев Е. В. Синтаксический статус безлично-генитивных предложений в современном русском языке. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sintaksicheskiy-status-bezlichno-genitivnyh-predlozheniy-v-sovremennom-russkom-yazyke>
12. Нема. Академічний тлумачний словник української мови. Т 5. С. 333. URL: <http://sum.in.ua/>
13. Односкладні речення. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.-php?id=1384>
14. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1938. 451 с.
15. Пянкоська І. В. Слова категорії стану в структурі речень німецької й української мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2009. 20 с.
16. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 16 с.
17. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ. 1977. 776 с.
18. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Олена Козаченко
(*м.Вінниця*)

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ АТРИБУТИВНОЇ СЕМАТИКИ

Актуальність теми дослідження обумовлена потребою проаналізувати специфіку функціонування складнопідрядного речення з підрядними атрибутивною семантики. Необхідно відзначити основні ознаки складнопідрядних речень на рівні синтаксичних зв'язків, семантико-синтаксичних відношень, елементарності / неелементарності.

Речення як основна синтаксична одиниця вищого рангу має зумовлену мовною системою синтаксичну форму, яка реалізує особливу категорійну семантику та здійснює передачу інформативного змісту.